

Мар'яна Приянчук

*Стаття підготовлена в рамках
стажування в Центрі Разумкова,
липень-жовтень 2025р.*

Причини перемоги партії SMER-SD на парламентських виборах Словаччини 2023-го року

У цій статті досліджуються чинники, що сприяли перемозі ліво-популістської партії SMER-SD на парламентських виборах 2023 року в Словаччині. Аналізуються складові електоральної стратегії SMER та її комунікації, зокрема протиставлення партії внутрішнім та зовнішнім елітам, а також механізми та підґрунтя такого протиставлення, у тому числі поділ суспільства за відношенням до ЄС і Заходу, вплив альтернативних медіа, запит на порядок, стабільність і сильного лідера.

Кампанія SMER розглядається як суб'єктивний, тобто підконтрольний партії чинник, разом з об'єктивними чинниками, такими як роль суспільно значущих проблем і протестного голосування, особливості електорату партії, його розташування щодо ліній основних суспільних поділів і вплив політично значущих подій.

Вступ

Здобуття Словацькою ліво-популістською партією SMER-SD («Курс — соціальна демократія») відносної більшості голосів в парламенті на виборах 2023 року відповідає тривалому тренду популярності популістів у Європі. Водночас воно є також і історією дещо несподіваного відновлення партії після значного падіння в рейтингах і внутрішнього розколу.

Рік виборів	Частка голосів SMER-SD
2016	28.3 %

2020	18.3 %
2023	23.0 %

Результати виборів у Словацький парламент 2023р.¹

Аналіз ситуації, в якій перебувала SMER станом на 2023 рік, вказує на те, що партія не розглядалася як безсумнівний переможець у поточній політичній ситуації. По-перше, SMER була далеко не єдиною партією, що презентувала себе як альтернативу діючій владі. Усі партії поза правлячою коаліцією мали змогу скористатися несхваленням влади; атаки на прем'єр міністра Ігора Матовича та правлячу коаліцію були присутніми в кампаніях усіх опозиційних партій. Правляча коаліція втратила понад 60% голосів, проте саме SMER змогла вдало презентувати себе як прийнятну для більшості виборців альтернативу.

По-друге, перемога була здобута SMER попри вигідну позицію конкурентів - нещодавно заснованої партії HLAS-SD («Голос - соціальна демократія»). Словацькі дослідники вказують на те, що новизна надає перевагу новим партіям перед тими, що скомпрометували себе, перебуваючи при владі, і нові партії де-факто стрімко набирають популярність саме завдяки своїй новизні². Це значно посилювало позиції HLAS, що сприймалася як нова партія, тоді як SMER-SD на чолі з Робертом Фіцо розглядалася багатьма виборцями як частина істеблішменту, що відбилося у високих рейтингах першої та втраті популярності останньою у 2020 році. З цих причин варто розглядати успіх SMER на парламентських виборах 2023 року саме як результат поєднання успішної комунікаційної стратегії у виборчій кампанії та «об'єктивних» суспільних і політичних чинників.

На наш погляд, варто проаналізувати передусім три чинники, що сприяли успіху SMER.

По-перше, це позиціонування партії як представника волі народу через використання націоналістичних настроїв та антиелітизму; протиставлення народу та «інших» - передусім внутрішніх та іноземних еліт, а також ЛГБТ та національних меншин. У зовнішній політиці це виражалось в опозиції до

¹ Statistical Office of the Slovak Republik. "Elections and Referenda." Statistics.sk, 2023, volby.statistics.sk/index-en.html.

² Hynčica, P. and Šárovec, D. (2018). Slovenské politické strany optikou konceptu novosti. Acta FF, 10(2-3), pp.7–34. doi:<https://doi.org/10.24132/actaff.2018.10.2-3.1>.

ліберальної європейської еліти та військово-промислового комплексу, що стосується і позиції щодо російсько-української війни.

По-друге, це роль альтернативних ЗМІ та соціальних мереж у залученні праворадикальних виборців, через поширення страху, теорії змов і дезінформації, зокрема про пандемію COVID-19 та війну в Україні.

По-третє, це формування запиту на порядок та ефективність, на противагу «некомпетентності» уряду 2020-2023 років, та роль іміджу Роберта Фіцо як «сильного лідера».

Однак для кращого розуміння слід звернутися передусім до історії виникнення і розвитку партії SMER-SD в контексті становлення партійної системи Словаччини.

1. Розвиток партійної системи Словаччини та становлення SMER

1.1 Формування та еволюція партійної системи Словаччини

Розвиток багатопартійності у Словаччині розпочався після переходу країни до демократії під час Оксамитової революції 1989-го року. Тоді було запроваджено законодавство, що мало на меті створити основу для політичного плюралізму, зокрема через встановлення пропорційної виборчої системи та запровадження таємного голосування. Після тривалого домінування Комуністичної партії Чехословацької Республіки, завдяки реформам різко зросла кількість політичних партій та ідеологій в політичному просторі.

Сучасна партійна система Словаччини вважається найменш стабільною серед країн Вишеградської четвірки і характеризується частими злиттями, поділами та зникненням партій³. Важливу роль під час формування партійної системи зіграв Владімір Мечіар, перший прем'єр міністр Словаччини і лідер ĽS-HZDS (Народна партія — Рух за демократичну Словаччину). Мечіар позиціонувався як «батько» незалежної Словаччини і як харизматичний та контроверсійний лідер. Він мав значний вплив на поділ партій у країні, які розділилися на два табори за принципом «мечіаризм» і «антимечіаризм». Цей поділ поступово переріс в протистояння ліберально-демократичних та націоналістичних

³ Bakke, Elisabeth. "It's My Generation, Baby! How Different Are (New) Parties in Slovakia in Terms of Descriptive Representation?" *Politologický Časopis - Czech Journal of Political Science*, vol. 27, no. 3, 2020, pp. 353–371, <https://doi.org/10.5817/pc2020-3-353>.

популістських партій після того, як Мечіар залишив політику. У 1994 році коаліцію та уряд сформували HZDS, націоналістична SNS та лівоорієнтована популістська «Асоціація робітників Словаччини». У 1998 коаліцію націоналістичних популістських партій змінила при владі коаліція та уряд ліберально-демократичних партій (Словацької демократичної коаліції (SDK), Партії демократичних лівих (SDL), Партії Угорської коаліції (SMK) та Партії громадянського порозуміння (SOP), що просуvalи ліберально-демократичні цінності та мали проєвропейську позицію. Примітно, що, як вказують дослідники, класичний поділ на лівих і правих не грав важливої ролі в політиці Словаччини до 2000-х років⁴.

Партія «Курс - соціальна демократія» (SMER-SD) була заснована у 1999 році Робертом Фіцо, колишнім заступником голови «Партії демократичних лівих сил», що виникла з реформаторського крила Комуністичної партії Словаччини. Партія презентувала себе як альтернативу обом існуючим блокам⁵. Хоча партія Мечіара отримала відносну більшість голосів на виборах 2002 року, їх результати засвідчили зміни в ідеологічному поділі партій.

Скориставшись невдоволенням діями уряду, SMER поглинула SDL та декілька лівих організацій, що сприяло зростанню ролі класичного поділу партій на правих та лівих. Водночас правий блок залишався фрагментованим, з частими поділами і злиттями та відсутністю ідеологічної узгодженості: «Свобода і солідарність» (SAS) відстоювала ліберальні погляди і в економічних, і в культурних питаннях, «Християнсько-демократичний рух» (KDH) представляв культурний консерватизм, а «Словацький демократичний і християнський союз — Демократична партія» (SDKÚ-DS) займала помірковані позиції.

У 2010 році SMER виграла свої другі вибори поспіль, але не змогла сформувати більшість через рішуче неприйняття її лідера Роберта Фіцо багатьма іншими партіями. Фігура Фіцо викликала поділ, схожий до «мечіаризму» та «антимечіаризму». Уряд сформувала коаліція правих сил, що складалася з Словацького демократичного і християнського союзу (SDKÚ-DS), «Свободи і солідарності» (SaS), «Християнсько-демократичного руху» (KDH) та нової партії «Міст» (Most-Híd), що представляла інтереси угорської меншини.

⁴ Marušiak, J. (2012) 'The Political System in the Slovak Republic', in Political Systems of Visegrad Group Countries. Trnava: University of Ss Cyril and Methodius in Trnava, Slovakia, pp. 107–148.

⁵ Sekerák, Marián, and Jan Němec. "Slovak Political Parties and Party System: Between Cleavages and Strong Leaders." *Das Politische System Der Slowakei*, 2023, pp. 141–164, https://doi.org/10.1007/978-3-658-42633-0_8.

У 2012 році були проведені дострокові вибори через розбіжності між партіями коаліції. На фоні втрати правоцентристськими партіями значної частини підтримки, SMER отримала абсолютну більшість місць у парламенті, вперше в історії Словацької Республіки було сформовано однопартійний уряд.

Під час виборів 2012 р. вперше висунула своїх кандидатів партія «Звичайні люди і незалежні особистості» (OĽaNO), заснована колишнім бізнесменом Ігором Матовичем. Партія займала соціально-консервативні позиції, виступаючи за обмеження абортів та проти реєстрації одностатевих стосунків. Успіх антикорупційної та антиелітарної риторики, агресивного та конфронтаційного стилю комунікації OĽaNO передвіщав майбутню радикалізацію та збільшення ролі популістів у Словацькій політиці.

Так, у 2016 у виборах взяли участь новоутворені ультра націоналістична SNS, Словацька Консервативна Партія (SKS, тоді відома як «Мережа» (Sieť)), що просувала нове бачення державного управління, неофашистська «Народна партія Наша Словаччина» (ĽSNS) і соціально-консервативна популістська партія «Ми — родина» (Sme Rodina). Більшу роль стали грати саме харизматичні лідери партій. Антиелітарні та пропопулістські настрої були підкріплені загальним невдоволенням істеблішментом через його некомпетентність та корупційні скандали, а також реакцією на міграційну кризу 2015-го року, яка хоч і не мала прямого впливу на Словаччину, однак вплинула на суспільну свідомість словаків⁶.

Після виборів SMER сформувала дещо незвичну коаліцію з партіями SNS та «Міст», що трактувалося дослідниками як результат послаблення етнічних та ідеологічних кордонів у словацькій політиці та прагматизації політичних альянсів. Коаліція проводила політику розширення соціального забезпечення, економічного прагматизму та консервативно-націоналістичних елементів, зокрема виступаючи проти квот ЄС на мігрантів та підтримуючи жорсткий прикордонний контроль⁷.

У 2018 році лідер SMER Роберт Фіцо був змушений подати у відставку на фоні масових протестів через вбивство журналіста Яна Куцяка, який розслідував шахрайство бізнесменів, пов'язаних із словацькими політиками. Удар по репутації партії, пов'язаний зі скандалом та відчуттям некомпетентності влади, призвели до втрати значної частини голосів на виборах 2020-го року, після чого частина членів партії залишила її, щоб утворити нову партію «Голос

⁶ Bolecekova, Martina. "Reflections of EU Migration and Refugee Crisis in Slovak Foreign and Security Policy." Security Dimensions, vol. 39, no. 39, 23 Dec. 2021, pp. 70–83, <https://doi.org/10.5604/01.3001.0015.6530>.

⁷ Heinrich Böll Stiftung. "Migration, Elections and Extremism: The Case of Slovak Politics | Heinrich Böll Stiftung | Brussels Office - European Union." European Union / Global Dialogue, 2016, eu.boell.org/en/2016/05/26/migration-elections-and-extremism-case-slovak-politics.

– соціальна демократія» (HLAS-SD) на чолі з колишнім заступником Фіцо з інвестицій та інформатизації Петером Пеллегріні. Ці події сприяли збільшенню популярності OĽaNO, що активно використовувала антикорупційні посили в останні тижні перед виборами 2020-го року, на яких партія отримала найбільшу електоральну підтримку за все своє існування.

1.2 Зміна курсу SMER

Скандал навколо Фіцо та розкол SMER стали каталізаторами змін в ідеології та базі підтримки партії після 2020 року. Тривалий час SMER досягала успіху на виборах за рахунок “стійкого” електорату: партії вдалося зберегти понад 60 відсотків своїх колишніх виборців у 2016 році, а у 2020 році, незважаючи на корупційний скандал навколо Фіцо, вона утримала більшу частку виборців, ніж інші партії правлячої коаліції - 53%. Проте утворення HLAS на чолі з колишнім заступником Фіцо Петером Пеллегріні після поразки на виборах 2020-го року призвело до поділу електорату між двома партіями та створило необхідність залучення нових виборців для обох партій.

HLAS-SD зайняла більш помірковані позиції, використовуючи консервативну, але менш агресивну та більш проєвропейську риторику. SMER-SD, в свою чергу, стала використовувати більш конфронтаційну та консервативну риторику з метою залучити нових консервативних виборців. Зокрема, з 2021-го року, партія займала більш консервативні позиції щодо гендерної політики та прав ЛГБТК+, а також наголошувала на таких питаннях, як домашнє партнерство, права трансгендерів та аборти⁸. Незадовго до дня виборів Роберт Фіцо заявив: «Ми відкидаємо цю гендерну ідеологію, ці гендерні авантюри. Ми хочемо повернутися до здорового глузду, ми хочемо повернутися до традицій, ми хочемо повернутися до того, що є нормальним, що є природним»⁹.

Акцент SMER на націоналістичних та євроскептичних лозунгах, зокрема заклики до «словацької [версії] соціальної демократії» та незалежної від ЄС зовнішньої політики¹⁰, також можна розглядати як спробу залучити виборців правих партій.

⁸ “Slovakia Campaign Rhetoric Raises LGBTQ Concern.” France 24, 26 Sept. 2023, www.france24.com/en/live-news/20230926-slovakia-campaign-rhetoric-raises-lgbtq-concern.

⁹ “Who Might Sit in Fico’s Fourth Cabinet.” Spectator.sme.sk, SME.sk, 11 Oct. 2023, spectator.sme.sk/politics-and-society/c/slovak-government-potential-candidates.

¹⁰ Marušiak, Juraj. ““Slovak, Not Brussels Social Democracy”. Europeanization/De-Europeanization and the Ideological Development of Smer-SD before 2020 Parliamentary Elections in Slovakia.” *Politologický Časopis - Czech Journal of Political Science*, vol. 28, no. 1, 2021, pp. 37–58, <https://doi.org/10.5817/pc2021-1-37>.

Опитування виборців обох партій (HLAS та SMER) свідчать про те, що вибоці, втрачені SMER були більш ліберальними та менш євроскептичними¹¹. При цьому основні ідеологічні розбіжності між виборцями HLAS та SMER були скоріше соціально-культурними та геополітичними, ніж економічними. Респонденти з більш консервативними позиціями щодо гендерних ролей та гомосексуальності, як і ті, що негативно ставилися до ЄС та НАТО, частіше підтримували SMER. Найвиразніша відмінність була зумовлена ставленням до Росії: позитивна оцінка респондентами повномасштабного російського вторгнення до України значно збільшувала вірогідність їх позитивного ставлення до SMER¹².

Залучення підтримки виборців, що раніше голосували за праві партії, було значним фактором в успіху SMER у 2023 році. Попри перехід 26,3% виборців SMER до HLAS, SMER вдалося забезпечити підтримку відносної більшості словацького електорату. При цьому частка нових виборців, що раніше голосували за праві націоналістичні партії, становила одну третину виборців SMER, що є свідченням успішної електоральної стратегії.¹³ Тому, зважаючи на роль нового консервативного та праворадикального електорату на виборах 2023 року, причини підтримки ним SMER заслуговують окремої уваги.

2. Євроскептицизм та антиелітизм у передвиборчій кампанії SMER

2.1 Поділ за ставленням до ЄС

Дослідники суспільних поділів підкреслюють їх своєрідний характер у пост-комуністичних країнах, що зазвичай стосуються різних бачень майбутнього розвитку країни, в тому числі поділ між націоналістами та прихильниками більш громадянськи орієнтованого підходу до побудови держави¹⁴.

Такий поділ словацького суспільства можна було спостерігати відразу після здобуття незалежності, коли він свідомо політизувався урядом Володимира Мечіара та опозиційними силами (такими як SDK та SDL). Це визначило

¹¹ Hlatky, Roman, and Oľga Gyárfášová. "The Strategic Dilemma of Social Democracy: Lessons from Slovakia." *Electoral Studies*, vol. 95, 6 Mar. 2025, pp. 102911–102911, <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2025.102911>.

¹² Ibid

¹³ Haughton, T., Cutts, D., & Rybář, M. (2025). A Narrow Path to Victory: Robert Fico, Smer-SD, and the 2023 Elections in Slovakia. *East European Politics and Societies*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/08883254251324191>

¹⁴ Hlouchek, Vít, and Lubomír Kopeček. "Cleavages in the Contemporary Czech and Slovak Politics between Persistence and Change." *East European Politics and Societies: And Cultures*, vol. 22, no. 3, 16 Apr. 2008, pp. 518–552, <https://doi.org/10.1177/0888325408315833>.

поділ партій на ліберально-демократичні, що загалом займали прозахідну позицію, та націоналістичні популістські партії, що ставилися до європейської інтеграції та близьких відносин з Заходом скептично. Найбільш популярною з них була HZDS на чолі з Мечіаром, яка, втім зайняла більш проєвропейську позицію, перебуваючи в опозиції після виборів 1998 року.

Напруженість посилювалася вирішальним характером періоду: зокрема, у 1997 році Мечіаром був проведений референдум щодо членства Словаччини в НАТО, що також включав питання про розміщення ядерної зброї та створення іноземних військових баз на території Словаччини - питання, які, на думку критиків, мали схилити словаків до рішення проти членства в організації¹⁵.

Попри яскраво виражену опозицію частини суспільства до ЄС після здобуття незалежності, вступ Словаччини до Євросоюзу у 2004 році тривалий час більшістю громадян вважався успіхом, адже він дозволив значно покращити рівень життя словаків. Зокрема протягом двох перших років після вступу в Євросоюз Словаччина отримала близько 1,76 мільярда євро зі структурних фондів ЄС спрямованих на інфраструктуру, людські ресурси та розвиток малого та середнього бізнесу. Такі виробники, як Peugeot-Citroën та Kia, розширили свою діяльність у країні, що сприяло розвитку економіки та відобразилося на прискореному зростанні ВВП між 2004 та 2007 роками¹⁶, а також сприяло падінню рівня безробіття з 18.3 % у 2004 до 11.2% у 2007 році¹⁷.

Ставлення словацьких партій і суспільства до членства в ЄС та його політики в цей період можна загалом охарактеризувати як сприятливе. Першим серйозним ударом по позитивному громадському сприйняттю Євросоюзу стала боргова криза 2008 року в Греції. Питання участі у фінансовій допомозі Греції було сприйняте частиною суспільства як загроза національним інтересам; політика Євросоюзу викликала дискусії щодо співпраці з ЄС та ступені інтеграції Словаччини. В результаті рівень позитивного сприйняття ЄС знизився з 46% наприкінці 2010 року до 24% наприкінці 2012 року, а частки негативних та нейтральних оцінок зросли.

У передвиборчих кампаніях деякі партії скористувалися євроскептичними

¹⁵ Belko, Marián. "CEPSR - Referendum in Theory and Practice: The History of the Slovak Referendums and Their Consequences." [Archive.org](http://archive.org/web.archive.org/web/20110725095347/www.cepsr.com/clanek.php?ID=165) web.archive.org/web/20110725095347/www.cepsr.com/clanek.php?ID=165.

¹⁶ World Bank Group. "GDP Growth (Annual %) - Slovak Republic | Data." [Data.worldbank.org](https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=SK), 2024, data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=SK.

¹⁷ "Slovak Republic Unemployment Rate 1991-2024." [Macrotrrends.net](https://macrotrrends.net), 2024, [www.macrotrrends.net/global-metrics/countries/SVK/slovak-republic/unemployment-rate](https://macrotrrends.net/global-metrics/countries/SVK/slovak-republic/unemployment-rate).

настроями частини виборців: SNS критикувала міграційну політику ЄС, а правоцентристська «Свобода і Солідарність» - надмірне регулювання та бюрократію. Ці теми стабільно підіймалися на всіх виборах після 2012 і були винесені на передній план міграційною кризою 2015-го року та підтримкою ЄС України після російського вторгнення у 2022.

Важливо відмітити, що розкол між «євроскептиками» та «європеїстами» у Словаччині слід розглядати не як поділ з питання членства в ЄС як такого: у 2004, 93.7% словаків проголосували за вступ в Євросоюз: навіть у 2017, незважаючи на незадоволення з приводу міграційної кризи, 74% словаків схвалювали членство¹⁸. Розбіжності виникали скоріше через дві різні концепції членства в Європейському Союзі.

Зокрема, проєвропейська «Прогресивна Словаччина» виступає за європейську інтеграцію, наголошує на спільних цінностях і виступає на стороні ліберального табору в ЄС, підтримуючи ухвалення рішень в Раді ЄС за процедурою більшості, а не одностайно. Натомість, члени «Свободи та Солідарності» описують себе як «єврореалістів» і виступають за кардинальні реформи в організації союзу, а SMER наполягає на суверенітеті Словаччини та менш орієнтованій на Західну Європу зовнішній політиці, водночас не ставлячи під питання членство в ЄС.

Слід також зауважити, що менш «проєвропейська» «Свобода і Солідарність» увійшла в коаліцію з OĽANO після виборів 2020 року, а проєвропейська HLAS-SD утворила уряд з євроскептичними SMER-SD та SNS, що вказує на другорядну роль такого поділу партій у формуванні коаліцій, порівняно з поділом на правих і лівих.

2.2 Антиелітизм та роль євроскептицизму

Євроскептицизм SMER тісно пов'язаний з антиелітизмом, який був характерним для риторики партії під час виборчої кампанії 2023 року.

Антиелітизм є одною з визначальних рис популізму¹⁹. Популісти позиціонують себе як представники «народу», який протиставляється політичним, економічним, культурним чи інтелектуальним елітам.

¹⁸ Ivo survey on foreign policy orientation of Slovakia's population - ivo - inštitút pre Verejné Otázky (2017) IVO. Available at: <https://www.ivo.sk/8148/en/news/ivo-survey-on-foreign-policy-orientation-of-slovakia%E2%80%99s-population>

¹⁹ "The Oxford Handbook of Populism." Edited by Cristóbal Rovira Kaltwasser et al. Oxford Handbooks Online, Oxford University Press, 6 Nov. 2017, www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780198803560.001.0001/oxfordhb-9780198803560.

Водночас дослідники вказують на те, що як поняття «народу»²⁰, так і поняття «еліт»²¹ - «порожні означники», тобто вони не мають фіксованого визначення. Поняття «народу» визначається його протиставленням «елітам», а поняття «еліт», своєю чергою, визначається регіональним, політичним та історичним контекстом. Роль еліти можуть грати як конкретні політики, так і ЗМІ або і невизначене поняття «істеблішменту».

Однією з характеристик популістського бачення еліт є також ідея єдиної змовницької еліти, що може включати як вітчизняних, так і закордонних акторів⁹. Еліта в риториці популістів однорідна та переслідує спільні цілі¹⁰.

Як партію, що тривалий час була при владі, SMER-SD можна розглядати як представницю «популізму привілейованих», тобто як політичного актора, що представляє себе як представника «звичайних людей» попри тривале перебування при владі²². При цьому популістичним урядам складніше протиставляти себе вітчизняним елітам, тож вони часто застосовують нападки на міжнародні організації, політичні альянси або фінансові установи. Наприклад, угорський Fidesz, прийшовши до влади, почав активно критикувати європейські бюрократичні еліти²³.

Так само SMER, що спершу могла позиціонувати себе як аутсайдера та альтернативу мейнстрімовим партіям «мечіаризму» та ліберального «антимечіаризму», протиставляючи себе вітчизняним елітам, згодом почала використовувати міжнародні еліти як спільного ворога словацького народу. Політична ситуація у 2023 році посилила сприйняття впливу еліт, що начебто перешкоджав виконанню волі народу.

Значною мірою успіх риторики SMER полягав у тому, що реакція міжнародної спільноти на війну в Україні та політика колишнього уряду надали їй можливість поширювати ідеї підпорядкування уряду зовнішнім силам, а також змови західних еліт та представників бізнес-інтересів. Зокрема фігурували ідеї уряду Чапутової як «американських маріонеток», впливу зброярського лобі на уряд США та змови Заходу проти таких країн

²⁰ Benvenuto, Sergio & Howarth, D. & Norval, Aletta. (2012). On Populist Reason by Ernesto Laclau. 633-646.

²¹ Zienkowski, Jan, and Ruth Breeze. Imagining the Peoples of Europe : Populist Discourses across the Political Spectrum. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 2019, pp. 19–42.

²² De Cleen, B., & Ruiz Casado, J. A. (2024). Populism of the Privileged: On the Use of Underdog Identities by Comparatively Privileged Groups. *Political Studies*, 72(3), 1005-1025. <https://doi.org/10.1177/00323217231160427> —

²³ Mangset, Marte, et al. "The Populist Elite Paradox: Using Elite Theory to Elucidate the Shapes and Stakes of Populist Elite Critiques." *Elites and People: Challenges to Democracy*, vol. 34, 7 Oct. 2019, pp. 203–222, <https://doi.org/10.1108/s0195-631020190000034010>.

як Росія та Китай.

2.3 Ставлення до російсько-української війни

З огляду на роль зовнішньої політики на виборах 2023 року варто розглянути, як саме такі питання як допомога в Україні, відносини з ЄС та зовнішня політика попереднього уряду використовувалися в передвиборчій кампанії, як вони були інтегровані у популістську тематику антиелітизму і націоналізму та негативну риторику, а також чому саме словацькі виборці були сприйнятливі до таких комунікацій.

Зовнішньополітична орієнтація Словаччини була одним з центральних питань у виборчих кампаніях більшості партій, а також питанням, яке привернуло міжнародну увагу до виборів. Політичні сили станом на 2023 рік можна було умовно поділити на «прозахідні» та «проросійські», що вказувало на те, що вибори певною мірою були також референдумом щодо майбутньої зовнішньої політики.

Партії правлячої правої коаліції - OĽaNO, «Свобода та Солідарність», «Миродина» та «За людей», а також «Прогресивна Словаччина», що зрештою прийшла другою після SMER за кількістю голосів - займали проєвропейську позицію, а також виступали за підтримку України, тоді як SMER, хоча й не висловлювала проросійську позицію прямо, часто повторювала російські наративи та пропагувала альтернативне бачення російсько-українського конфлікту.

Зокрема у статті для словацької газети «Правда» Фіцо розкритикував стратегію Заходу щодо війни в Україні, стверджуючи, що її метою є послаблення Росії, а не досягнення миру²⁴. Партія також підкреслювала необхідність «більш збалансованої», тобто менш орієнтованої на захід, зовнішньої політики та критикувала втручання ЄС у конфлікт, виступаючи проти воєнної підтримки України та наголошуючи на відновленні миру: «ЄС має перетворитися з постачальника зброї на миротворця»²⁵; «У разі участі SMER-SD у новій урядовій коаліції її представники стоятимуть на боці ініціатив, що підтримують [...] повернення до мирного характеру ЄС». Роберт Фіцо заявив, що він, як голова уряду, ніколи не погодиться на вступ України до НАТО, пояснивши свою позицію тим, що це могло б призвести

²⁴ European Pravda. "Slovak Prime Minister: Russia Needs Security Guarantees, and Ukraine Is Incapable of New Counter-Offensive." European Pravda, 10 Jan. 2024, www.eurointegration.com.ua/eng/news/2024/01/10/7177143/.

²⁵ "Slovakia Announces Halt of Military Aid to Ukraine." Le Monde.fr, 26 Oct. 2023, www.lemonde.fr/en/international/article/2023/10/26/slovakia-announces-halt-of-military-aid-to-ukraine_6205489_4.html.

до Третьої Світової Війни. Хоча голова партії зазначав, що не має заперечень проти членства України в ЄС, він також стверджував, що це питання не є доречним в умовах війни: «Ми переконані, що розглядати це питання в той час, коли в Україні триває гострий військовий конфлікт, ілюзорно»²⁶.

Націоналістична SNS, що після виборів стала коаліційним партнером SMER, зайняла більш радикальну позицію, прямо виступивши проти членства України в ЄС, а лідер партії Андрій Данко виступив за повернення прав Росії в ПАРЄ і критикував санкції ЄС щодо Москви.²⁷

Отже, можна зробити висновок, що протистояння двох різних концепцій зовнішньої політики під час виборів 2023 року було результатом тривалого поділу суспільства за відношенням до ЄС та західних країн, яким SMER скористалося, аби мобілізувати євроскептичний електорат в контексті загострення питань зовнішньої політики. Водночас роль зовнішньополітичної позиції SMER слід розуміти як прояв загальних тенденцій, що лежать в основі підтримки популістів, у конкретному контексті: запит на «справжнє» представництво та виконання «волі народу» призвело до антиелітарних настроїв²⁸, а минулі невдачі в ЄС та війна в Україні створили основу для спрямування партією цих настроїв проти «західних еліт».

3. Альтернативні медіа в Словаччині та їх роль у підтримці SMER

Особливості переконань консервативного та праворадикального електорату, частина якого на виборах 2023 року перейшла до SMER, значною мірою пов'язані з впливом альтернативних медіа у Словаччині. Альтернативні медіа - здебільшого некомерційні медіа, що орієнтуються на групи, не представлені мейнстримними ЗМІ, або кидають виклик панівним переконанням та цінностям²⁹. Дослідження показують, що поширення альтернативних медіа прямо пов'язане з успіхом популістів у ряді країн, тоді як конкретні теми, що піднімаються такими джерелами в Словаччині, допомагають пояснити, як саме поширювалася ідея зображення Заходу як ворога або загрози.

²⁶ Reuters. "Slovak Election Hopeful Fico: "Illusory" to Deal with Ukraine's EU Membership Now | Law-Order." Devdiscourse, 25 Sept. 2023, www.devdiscourse.com/article/law-order/2606827-slovak-election-hopeful-fico-illusory-to-deal-with-ukraines-eu-membership-now.

²⁷ "Charting the Radical Right's Influence on EU Foreign Policy." Carnegie Endowment for International Peace, 2020, <https://carnegieendowment.org/research/2024/04/charting-the-radical-rights-influence-on-eu-foreign-policy?lang=en>

²⁸ "The Oxford Handbook of Populism." Edited by Cristóbal Rovira Kaltwasser et al. Oxford Handbooks Online, Oxford University Press, 6 Nov. 2017, www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780198803560.001.0001/oxfordhb-9780198803560.

²⁹ Atton, C. Alternative Media. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2002

Успіх SMER на виборах 2023 року був пов'язаний з альтернативними медіа на трьох рівнях.

По-перше, популярність альтернативних медіа є ознакою недовіри до державних інституцій та традиційних ЗМІ. Також самі альтернативні ЗМІ є чинником, що посилює недовіру до політиків та мейнстримних медіа, створюючи умови, в яких зростає підтримка популізму³⁰, що й лежить в основі довгострокової популярності SMER. Коли інформація з авторитетних джерел вважається недостовірною, а установи сприймаються як «оманливі, некомпетентні та/або аморальні», зростає популярність альтернативних джерел інформації³¹.

У словацькому контексті, численні корупційні скандали, а також «безперервний шквал звинувачень у фейкових новинах та дезінформації між «мейнстримними» та «альтернативними» платформами, що підживлюються політиками»,³² виділяють як причини зростання недовіри до мейнстримних медіа та державних інституцій. В опитуванні ОЕСР за 2024 рік³³, лише 31% словацьких респондентів повідомили про високий або помірно високий рівень довіри до уряду, що є значно нижчим середнього показника в країнах-членах організації. Довіра до традиційних новинних ЗМІ також є низькою: лише близько 28% респондентів висловили високу або помірно високу довіру до новинних ЗМІ у Словаччині.

Як наслідок, серед громадян виник запит на джерела інформації, що не сприймалися як частина корумпованого істеблішменту, що частково пояснює популярність та незвично високий рівень довіри до альтернативних медіа. Зокрема «Hlavné správy» одне з найпопулярніших словацьких альтернативних цифрових видань, має мільйон відвідувачів в місяць та посіло п'яте місце за рівнем довіри згідно Інституту вивчення журналістики Reuters, а також користується більшою довірою серед читачів, ніж будь-який інший новинний сайт країни³⁴.

По-друге, особливості поглядів словацьких альтернативних ЗМІ щодо західних країн та Росії допомагають пояснити, чому на фоні війни в Україні

³⁰ Müller, Philipp, and Anne Schulz. "Alternative Media for a Populist Audience? Exploring Political and Media Use Predictors of Exposure to Breitbart, Sputnik, and Co." *Information, Communication & Society*, Aug. 2019, pp. 1–17, <https://doi.org/10.1080/1369118x.2019.1646778>. Accessed 6 Aug. 2019.

³¹ Fine & Ellis 2010: 111

³² "Slovakia - Reuters Institute Digital News Report." Reuters Institute Digital News Report, 30 May 2018, www.digitalnewsreport.org/survey/2018/slovakia-2018/.

³³ OECD Survey on Drivers of Trust in Public Institutions – 2024 Results. OECD, 10 July 2024.

³⁴ Newman, N. (2020) Slovakia, Reuters Institute Digital News Report. Available at: <https://www.digitalnewsreport.org/survey/2018/slovakia-2018/>.

євроскептична та поблагжлива до Росії риторика SMER знайшла відгук серед виборців.

Недовіра до Заходу є характерною для поглядів словацьких альтернативних ЗМІ. Такі платформи як «Hlavné správy», «Zem a Vek» та «Info Vojna» створюють контент, який можна охарактеризувати як консервативний, християнський, націоналістичний, проросійський, євроскептичний та антиімміграційний. Примітним є те, що багатьом словацьким альтернативним ЗМІ притаманний світогляд, що базується на ідеї поділу влади між Заходом та Сходом. Самі автори таких ЗМІ заявляють про потребу протистояти «односторонній» прозахідній орієнтації мейнстрімних медіа та представляють Захід як причину криз і катастроф у Словаччині та за її межами, зокрема, звинувачуючи ЄС або США в подіях, пов'язаних з політичною кризою в Сирії та Україні, а також міграційною кризою³⁵. «Який зміст діяльності неконтрольованих неурядових організацій, оплачуваних Заходом – так званих некомерційних організацій, фондів, громадських об'єднань, інститутів тощо?» - писав один з авторів Zem a Vek у березні 2016 року - «...за цією благородною діяльністю насправді приховується холодний кар'єризм, захоплення політичної та економічної влади, що супроводжується впровадженням неоліберальних реформ і, особливо, руйнуванням суспільства по-українськи («майданізація»))»³⁶

Окрім негативного ставлення до Заходу, авторами багатьох альтернативних онлайн-платформ тривалий час активно висловлюються симпатії до Росії. Вже у 2015 році існувало щонайменше 42 веб-сторінки словацького та чеського (через мовну схожість онлайн-простір Словаччини та Чеської Республіки значною мірою є спільним) походження, що поширювали російську пропаганду. Зокрема, платформа Zem a Vek публікувала такі заголовки, як «Путін витісняє долар золотим рублем», «Британці готові масово емігрувати до Росії», «Спостерігачі ОБСЄ підтвердили незаконні станції трансплантації органів в Україні», та активно поширювала прокремлівські наративи³⁷. Альтернативні ЗМІ також часто використовують російські джерела, такі як Sputnik та RT, проти яких Європейський союз ввів санкції у 2022 р. за поширення дезінформації³⁸

³⁵ Panczová, Zuzana. "The Image of the West in Conspiracy Theories in Slovakia and Its Historical Context." *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, vol. 69, Oct. 2017, pp. 49–68, <https://doi.org/10.7592/fej2017.69.panczova>.

³⁶ Perný, Lukáš 2016. Vládne nám tieňový establišment? [Are We Controlled by Shadow Establishment?] *Zem a vek*, March 9

³⁷ Ukrainian Prism. "Slovakia: Disinformation Resilience Index." *Prism Ua*, 31 July 2018, prismua.org/en/english-slovakia-disinformation-resilience-index.

³⁸ К Ушинського, et al. "Євросоюз Запроваджує Санкції Проти Державних ЗМІ RT / Russia Today. у І Мовника Sputnik В ЄС." *Politicus*, 1 Jan. 2022, <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-spec>.

Таким чином, скептична до мейнстримних ЗМІ та правоорієнтована аудиторія альтернативних ЗМІ регулярно зіштовхувалася з проросійськими та антизахідними наративами, що вплинуло на погляди цієї групи суспільства щодо зовнішньої політики.

По-третє, встановлення зв'язків з альтернативними ЗМІ та ультраправою позапарламентською опозицією було частиною стратегії SMER після розколу партії у 2020 році та одним з факторів, що забезпечив підтримку партії серед словаків, що раніше голосували за праворадикальні партії³⁹. SMER встановлювала зв'язки з аудиторією альтернативних ЗМІ та прихильниками праворадикальних партій (зокрема, представники SMER асоціювали себе з ультраправими політиками, організовуючи спільні антиурядові мітинги, а лідер партії Роберт Фіцо з'явився на ток-шоу Денні Коллара, однієї з "зірок" словацької дезінформаційної сцени⁴⁰). Також це здійснювалося через мову та платформи, що є популярними серед цієї групи виборців. Зокрема SMER активно використовувала Facebook та Telegram канали, що є найбільш популярними серед прихильників теорій змови та альтернативних медіа (таких як [Konspiratori.sk](https://www.konspiratori.sk)), та наслідувала риторику таких джерел.

Порівнюючи аналіз риторики SMER⁴¹ та альтернативних ЗМІ⁴², можна виділити ряд спільних наративів, зокрема ідею змовницької еліти, а також «продовжених рук», тобто існування внутрішніх зрадників та колабораціоністів, що працюють на Захід - наратив, що був використаний SMER для звинувачення президентки Чапутової в співпраці з Заходом та атаки проти ліберальних недержавних організацій та мейнстримних ЗМІ. SMER також запозичила деякі терміни, популярні серед правоорієнтованих альтернативних ЗМІ, такі як «поліцейський переворот»⁴³ та «slniečkári» - «сонячні люди», тобто наївні прихильники Заходу. Партія також поширювала інформацію з дезінформаційних та проросійських сайтів⁴⁴. Таким чином,

³⁹ Haughton, T., Cutts, D., & Rybář, M. (2025). A Narrow Path to Victory: Robert Fico, Smer-SD, and the 2023 Elections in Slovakia. *East European Politics and Societies*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/08883254251324191>

⁴⁰ Gleichgewicht, Daniel. "Democratic Backsliding and Democratic Resilience in Slovakia - New Eastern Europe." *New Eastern Europe*, 5 Apr. 2024, neweasterneurope.eu/2024/04/05/democratic-backsliding-and-democratic-resilience-in-slovakia/?utm.

⁴¹ Lintner, Tomáš, et al. "Slovak MPs' Response to the 2022 Russian Invasion of Ukraine in Light of Conspiracy Theories and the Polarization of Political Discourse." *Humanities and Social Sciences Communications*, vol. 10, no. 1, 31 Oct. 2023, <https://doi.org/10.1057/s41599-023-02276-8>. Accessed 16 Feb. 2025.

⁴² Panczová, Zuzana. "The Image of the West in Conspiracy Theories in Slovakia and Its Historical Context." *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, vol. 69, Oct. 2017, pp. 49–68, <https://doi.org/10.7592/fej2017.69.panczova>.

⁴³ Ibid

⁴⁴ Newman, Nic, et al. "Reuters Institute Digital News Report 2023." *SSRN Electronic Journal*, 2023, reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2023-06/Digital_News_Report_2023.pdf, <https://doi.org/10.2139/ssrn.2619576>.

значна частина сприйнятливої до такої риторики аудиторії альтернативних ЗМІ позитивно відреагувала на звертання SMER, забезпечивши партії додаткову підтримку на виборах.

Загалом, вплив альтернативних медіа на настрої в словацькому суспільстві був вагомим чинником в поширенні ідей, які у 2023 році представляла SMER. Дослідження Кембриджу на тему наративів про імміграцію ілюструє, що те, як медіа подають проблеми (які аспекти підкреслюються, які образи чи цінності застосовуються), сильно впливає не лише на суспільну важливість проблеми, а також на те, як виборці оцінюють ці проблеми та пов'язаних з ними політичних акторів⁴⁵. Можна зробити висновок, що проросійські та антизахідні наративи в альтернативних ЗМІ вплинули на суспільне сприйняття проблем зовнішньої політики та сприяли успіху SMER, що відтворювала риторику таких ЗМІ для обґрунтування своїх позицій щодо зовнішньої політики. Таким чином, популярність альтернативних медіа можна розглядати як симптом недовіри до системних політиків і популяризації праворадикальної та соціально-консервативної риторики і теорій змови у словацькому суспільстві, а також як чинник, що посилював такі настрої в суспільстві та сприяв успіху SMER.

4. Проблеми урядування як електоральний фактор

Порівняння виборів 2020 та 2023 року вказує на те, що поряд з позитивною підтримкою SMER, важливу роль зіграла налаштованість частини електорату проти правлячої коаліції на чолі з OĽaNO. Партії правлячої коаліції втратили понад половину голосів в порівнянні з 2020 роком: Здобувши понад 45% голосів у 2020 році, вони набрали лише 17% у 2023. Згідно з опитуваннями, довіра громадськості до партії «OĽaNO» різко знизилася. Рейтинг схвалення діяльності лідера партії та прем'єр міністра Ігора Матовича впав з приблизно 48% у травні 2020 року до лише 8% у лютому 2023 року⁴⁶.

Певною мірою втрата довіри партіями правлячої коаліції була об'єктивним чинником, що існував незалежно від кампанії SMER. Низка партій збільшили частки голосів за рахунок своєї непричетності до правлячої коаліції. Зокрема, не менше половини всіх голосів, поданих на виборах у 2023 році, отримали партії, які не подолали прохідний бар'єр на попередніх виборах⁴⁷. Результат

⁴⁵ Abrajano, Marisa A., et al. "Media Framing and Partisan Identity: The Case of Immigration Coverage and White Macropartisanship." *The Journal of Race, Ethnicity, and Politics*, vol. 2, no. 1, 25 Jan. 2017, pp. 5–34,

⁴⁶ Pažma, M., Saxonberg, S. (2024). The Slovak 2023 Parliamentary Elections: A Once-in-a-Lifetime Opportunity for a Political Comeback?.

⁴⁷ Haughton, T., Cutts, D., & Rybář, M. (2025). A Narrow Path to Victory: Robert Fico, Smer-SD, and the 2023 Elections in Slovakia. *East European Politics and Societies*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/08883254251324191>

виборів 2023 року був також розворотом тренду 2020-го, коли успіхи OĽaNO знизили загальну підтримку кожної з опозиційних сил, а SMER та її партнери SNS та Most-Híd разом понесли найбільші втрати (відповідно 9.99, 5.48 і 4.45%)⁴⁸. Невдовзі після оголошення результатів, OĽaNO відмовилася від будь-якої співпраці зі SMER, що змусило цю партію залишитися в опозиції, а ліберальна коаліція PS-SPOLU, незважаючи на успіхи на попередніх виборах, набрала лише 6,97% голосів, не перетнувши семивідсоткового бар'єру, необхідного для двопартійних альянсів⁴⁹.

Проте хоча успіх SMER на виборах 2023 року певною мірою був поверненням до ситуації, що існувала до 2020-го, а непопулярність коаліції створила умови, сприятливі для партії, той факт, що велика частина виборців, втрачених партіями правлячої коаліції, а також виборців праворадикальних партій, перейшли саме до SMER, вказує на те, що остання змогла успішно скористатись недовірою до уряду та представити себе як найкращу альтернативу правоцентристській коаліції. Отже, аналізуючи перемогу SMER у 2023р., слід розглянути в якості причин як втрату коаліцією OĽaNO довіри, так і критику уряду з боку SMER, якому партія протиставляла себе у виборчій кампанії.

Можна виділити два основні напрями критики коаліційного уряду: нестабільність в державі і хаос в уряді під керівництвом OĽaNO, та невідповідність дій уряду демократичним нормам.

Стиль управління прем'єр-міністра Ігоря Матовича експерти описують як непередбачуваний: політик приймав несподівані рішення, нехтуючи стандартними процедурами та критикою і часто змінював позицію⁵⁰.

Уряд під керівництвом OĽaNO характеризувався частими внутрішніми конфліктами, зокрема через конфронтаційне та нестабільне керівництво І. Матовича, а також його неузгоджені з партнерами політичні заяви через соціальні мережі. Зокрема, лівоцентристська партія «Свобода і солідарність» (SaS) вийшла з коаліції влітку 2022-го року на знак протесту проти бюджету, запропонованого міністром фінансів Едуардом Гегером та І. Матовичем без її

⁴⁸ 2019, SU SR. "The Election to the National Council of the Slovak Republic - Summary Results." Statistics.sk, 2025, volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2020/en/data01.html. Accessed 27 Aug. 2025.

⁴⁹ Haughton, T., Rybář, M., & Deegan-Krause, K. (2021). Corruption, Campaigning, and Novelty: The 2020 Parliamentary Elections and the Evolving Patterns of Party Politics in Slovakia. *East European Politics and Societies*, 36(3), 728-752. <https://doi.org/10.1177/08883254211012765> (Original work published 2022)

⁵⁰ Haughton, T., Cutts, D., & Rybář, M. (2025). A Narrow Path to Victory: Robert Fico, Smer-SD, and the 2023 Elections in Slovakia. *East European Politics and Societies*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/08883254251324191>

(SaS) згоди⁵¹. Чотири міністри від партії «Свобода і Солідарність» пішли у відставку, а кабінет міністрів став урядом меншості⁵².

Внутрішні конфлікти та атмосфера хаосу в уряді посилювалися зовнішніми шоками, такими як пандемія COVID-19, зростання цін та війна в Україні. Саме тема пандемії була в центрі уваги протягом майже всього періоду існування урядів, очолюваних OĽaNO.

4.1 Політика уряду під час пандемії

Під час першої хвилі пандемії політика уряду дала відносно позитивні результати: рішення зберегти надзвичайний стан до червня 2020 року та введення обов'язкових тестів на COVID восени 2020 року допомогли уповільнити початок другої хвилі пандемії⁵³. Проте вже у другій половині 2021-го смертність, пов'язана з COVID, у Словаччині була набагато вищою, ніж в багатьох європейських країнах, що стало предметом активної критики з боку опонентів⁵⁴.

Переломним моментом стала таємна угода І. Матовича щодо імпорту двох мільйонів доз російської вакцини «Спутник V», не схваленої регуляторними органами Європейського Союзу, всупереч бажанням коаліційних партнерів OĽaNO⁵⁵. Зіткнувшись з одним із найнижчих рейтингів схвалення серед усіх словацьких прем'єр-міністрів унаслідок скандалу, І. Матович був змушений залишити посаду прем'єр-міністра, обмінявшись посадами з міністром фінансів Едуардом Гегером. Уряд меншості прем'єр-міністра Словаччини Едуарда Гегера також проіснував недовго, розпавшись у грудні 2022 року після того, як 78 членів парламенту підтримали вотум недовіри, ініційований SaS⁵⁶. 7 березня 2023 року на прес-конференції Едуард Гегер оголосив про свій

⁵¹ bne IntelliNews. "Slovak Economy Minister Resigns but Coalition Crisis Rumbles On." Intellinews.com, 2025, www.intellinews.com/slovak-economy-minister-resigns-but-coalition-crisis-rumbles-on-206133.

⁵² Reuters Staff. "Slovak Prime Minister Matovic Quits, Hands Baton to Ally Heger." Reuters, 30 Mar. 2021, www.reuters.com/world/slovak-prime-minister-matovic-resigns-finance-minister-heger-form-new-cabinet-2021-03-30/.

⁵³ Beblavy, M. "How Slovakia Flattened the Curve." Foreign Policy, 6 May 2020, foreignpolicy.com/2020/05/06/slovakia-coronavirus-pandemic-public-trust-media/.

⁵⁴ Haughton, T., Cutts, D., & Rybář, M. (2025). A Narrow Path to Victory: Robert Fico, Smer-SD, and the 2023 Elections in Slovakia. *East European Politics and Societies*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/08883254251324191>

⁵⁵ "Slovak PM Steps down over Sputnik v Vaccine Deal Scandal." Al Jazeera, 30 Mar. 2021, www.aljazeera.com/news/2021/3/30/slovak-pm-steps-down-over-sputnik-vaccine-deal-scandal.

⁵⁶ "No Confidence Vote Topples Slovakia Coalition Government." Dw.com, Deutsche Welle, 15 Dec. 2022 www.dw.com/en/no-confidence-vote-topples-slovakia-coalition-government/a-64115933.

вихід з партії OĽANO та заснування нової партії «Demokrati», разом з чотирма іншими міністрами⁵⁷.

4.2 Звертання до знайомих облич та запит на стабільність

Низький рейтинг партій правлячої коаліції перед виборами 2023 року надав важливої ролі протестному голосуванню. Як зазначалося, не менше половини всіх голосів у 2023 році отримали партії, які не подолали прохідний бар'єр на попередніх виборах⁵⁸. Критикуючи уряд за хаос, посягання на свободи громадян та віддаленість від народу, SMER позиціонував себе як альтернативу правлячій коаліції та представника народу, а Роберта Фіцо - як сильного лідера, що був здатний «привести країну до ладу».

Опитування вказують на те, що фігура Фіцо була одним з вирішальних факторів на виборах 2023-го року. Виборці, що вважали Фіцо найкращим лідером з усіх кандидатів, обирали SMER на 13% частіше, ніж інші виборці. Імідж сильного лідера мав більший вплив на підтримку SMER, ніж ідеологічні розмежування та соціальні фактори, такі як вибір друзів та сім'ї⁵⁹, що можна пояснити підвищеним запитом на «сильну руку» серед виборців SMER. Попри скандал 2018 року, Роберту Фіцо вдалося представити себе як сильного лідера на противагу Ігору Матовичу, тоді як один з основних суперників Фіцо, лідер HLAS Петер Пеллегріні, сприймався виборцями як символ нерішучості, незважаючи на спроби партії створити імідж «сильного уряду»⁶⁰.

Варто зазначити, що закономірність повернення до знайомих облич у нестабільні часи прослідковується в демократіях по всьому світі. Зокрема, саме цим деякі аналітики пояснюють обрання Джорджа Буша (молодшого) після 11 вересня та Джо Байдена після Дональда Трампа у США⁶¹. У 2020 році передвиборчий штаб Джо Байдена наголошував на його десятиліттях кар'єри у Вашингтоні, протиставляючи його непередбачуваності Трампа, а «досвід і темперамент» Байдена виділялися як ключові чинники для вибору

⁵⁷ “Slovakia Political Briefing: Slovak Politicians Launch New Political Parties before Snap Elections – China-CEE Institute.” China-Cee.eu, 19 Apr. 2023, china-cee.eu/2023/04/19/slovakia-political-briefing-slovak-politicians-launch-new-political-parties-before-snap-elections/.

⁵⁸ Haughton, T., Cutts, D., & Rybář, M. (2025). A Narrow Path to Victory: Robert Fico, Smer-SD, and the 2023 Elections in Slovakia. *East European Politics and Societies*, 0(0).

⁵⁹ Ibid

⁶⁰ Hynčica, Pjotr, Šárovec, D. (2024). Success or Failure of a Newcomer? The Hlas-SD Party as a New Player in the Slovak Party System. *Politologický časopis - Czech Journal of Political Science*, (2), pp.169–187. doi:<https://doi.org/10.5817/pc2024-2-169>.

⁶¹ Lach, E. “Joe Biden, the Normalcy Candidate, Keeps Winning in Abnormal Times.” *The New Yorker*, 18 Mar. 2020 www.newyorker.com/news/campaign-chronicles/joe-biden-the-normalcy-candidate-keeps-winning-in-abnormal-times.

американського електорату⁶². Сприйняття SMER як безпечного вибору також пов'язується з іміджем партії як більш досвідченої та ефективної в управлінні державою та економікою, на противагу адміністраціям ОґаНО.

Під час передвиборчої кампанії, Фіцо також підкреслював свій досвід, протиставляючи себе ОґаНО, що сформувала уряд вперше. «Я не хочу, щоб Словаччиною керували аматори та волоцюги без досвіду», - заявив Фіцо – «Щоб вони не втягували нас у авантюри, чи то міграція, чи військові справи»⁶³. ЗМІ так само описували Фіцо майже виключно як «колишнього прем'єр-міністра», чиє повернення до політики спиралося на попередній досвід⁶⁴. У момент після виборів панівний настрій був відображений у зауваженні Фіцо: «Ми тут, ми готові, ми чогось навчилися, ми маємо більше досвіду»⁶⁶.

4.3 Соціально-економічні проблеми

Кризи, з якими зіштовхнулася Словаччина з 2020 по 2023 роки, сформували у громадян асоціацію правоцентристської коаліції з економічною нестабільністю. Після виборів 2020 року, на початку кризи спричиненої коронавірусом, ВВП Словаччини скоротився приблизно на 4,4%, що сильно вдарило по економіці, а у 2022-2023 рр. зростання економіки залишилося повільним через стрибки цін на енергоносії, війну в Україні, інфляцію та низький зовнішній та внутрішній попит⁶⁷. Зростання ВВП було низьким, за різними даними складаючи від 1,6% до 2,2% у 2022 році та від 1,4% до 2,1% у 2023 році⁶⁸. Зовнішні потрясіння, стрімке зростання інфляції та зростання державних витрат стримували відновлення економіки. Хоча рівень заробітних плат та ринки праці залишалися відносно стабільними⁶⁹, про те, що економічна

⁶² Hinck, R. (2023). From Political Unknown to an Unwanted Incumbent: Comparing Media Coverage of the 2020 and 2016 U.S. Presidential Election Within Nondemocratic Media. *American Behavioral Scientist*, 68(1), 112-141. <https://doi.org/10.1177/00027642231171882>

⁶³ Kottasová, Ivana. "With Kremlin Apologist Leading the Polls, Slovakia Vote Threatens Country's Support for Ukraine." *Aol.com*, AOL, 30 Sept. 2023, www.aol.com/kremlin-apologist-leading-polls-slovakia-072903790.html.

⁶⁴ "A Populist Ex-Premier Who Opposes Support for Ukraine Leads His Leftist Party to Victory in Slovakia." *AP News*, 1 Oct. 2023, apnews.com/article/slovakia-parliamentary-election-c417efef2f33d38086d7229ddc3e24c0.

⁶⁵ Bayer, Lili. "Slovakia Election: Pro-Moscow Former PM on Course to Win with Almost All Votes Counted." *The Guardian*, The Guardian, Oct. 2023, www.theguardian.com/world/2023/oct/01/slovakia-election-pro-moscow-former-pm-on-course-to-win-with-almost-all-votes-counted?

⁶⁶ Miloš Majko. "„Sme Tu, Pripravení, Poučení. Skúsenejší." - Róbert Fico." Miloš Majko, Oct. 2023, www.majko.sk/2023/10/01/sme-tu-pripraveni-pouceni-skusenejsi-robert-fico/.

⁶⁷ International Monetary Fund. European Dept. "Slovak Republic." *IMF Staff Country Reports*, vol. 2024, no. 075, Mar. 2024, p. 1, <https://doi.org/10.5089/9798400270963.002>.

⁶⁸ The Vienna Institute for International Economic Studies. "Slovakia." *Wiiw.ac.at*, 2025, wiiw.ac.at/slovakia-overview-ce-12.html.

⁶⁹ OECD (2022), *OECD Economic Surveys: Slovak Republic 2022*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/78ef10f8-en>.

незахищеність під час адміністрації коаліцій OĽaNO була відчутною, свідчать низькі показники впевненості споживачів⁷⁰. Споживча довіра різко впала через занепокоєння щодо інфляції, особливо щодо продуктів харчування.

Зважаючи на політичні шоки та економічну нестабільність у 2020-2023 рр., популярність SMER можна частково пояснити підвищеним запитом на стабільність та бажанням повернутися до економічного зростання. Хоча період найбільшого економічного росту прийшовся на початок 2000-х років, ще до приходу SMER-SD до влади, коли Словаччина отримала прізвисько «Татранський тигр» завдяки темпу зростання ВВП до 10,8% на рік⁷¹, уряд, сформований SMER, підтримував економічну стабільність після фінансової кризи 2008-2009 років⁷² та заробив політичний капітал, спираючись на попередні економічні успіхи⁷³.

Між 2014 і 2018 роками, при уряді SMER, зростання ВВП Словаччини становило в середньому 3,5%, що значно перевищувало середній показник по ЄС, що становив близько 2,1%. Економіка продовжувала зростати і після 2018 р. Безробіття знизилося до історичного мінімуму наприкінці 2018 та на початку 2019 року (близько 5%, і навіть нижче за деякими показниками), про що широко повідомлялося у словацьких ЗМІ⁷⁴. Під час виборчої кампанії SMER наголошувала на своєму минулому перебуванні при владі як періоді економічного зростання та високого рівня соціальної підтримки, зокрема звертаючи увагу на пільги для вразливих груп, таких як пенсіонери, на інфраструктурні проекти у слаборозвинених регіонах та на підтримку малозабезпечених домогосподарств⁷⁵.

Повернення популярності SMER у таких умовах можна порівняти з поверненням до влади Віктора Орбана в Угорщині та Луїза Інасіу да Сілва в Бразилії, що, на думку експертів,—було зумовлене прагненням повернення до «процвітання минулого»⁷⁶. Хоча економічні показники лише частково

⁷⁰ “Slovakia Consumer Confidence Indicator - Real-Time & History.” Ycharts.com, YCharts, 2025, ycharts.com/indicators/slovakia_consumer_confidence_indicator.

⁷¹ “Economy in Focus: Slovakia - Emerging Europe.” Emerging Europe, 17 Aug. 2023, emerging-europe.com/analysis/economy-in-focus-slovakia/.

⁷² “Economic and Political Overview in Slovakia.” Groupecreditagricole.com, 2022, international.groupecreditagricole.com/en/international-support/slovakia/economic-overview.

⁷³ “Economy in Focus: Slovakia - Emerging Europe.” Emerging Europe, 17 Aug. 2023, emerging-europe.com/analysis/economy-in-focus-slovakia.

⁷⁴ “Unemployment Rate Drops to Historical Low.” Wwww.sme.sk, SME.sk, 21 Jan. 2019, spectator.sme.sk/business/c/unemployment-rate-drops-to-historical-low.

⁷⁵ Haughton, T., et al. “A Narrow Path to Victory: Robert Fico, Smer-SD, and the 2023 Elections in Slovakia.” East European Politics and Societies and Cultures, 19 Mar. 2025, <https://doi.org/10.1177/08883254251324191>.

⁷⁶ “Lula Wins Brazil Presidency After Bitter Runoff Against Bolsonaro”, 31 Oct. 2022, <https://www.aljazeera.com/news/2022/10/31/lula-wins-brazil-presidency-after-bitter-runoff-against-bolsonaro>

підтримували наратив SMER⁷⁷, стійкість та риторика партії, а також контраст з неефективним управлінням коаліції OĽaNO, сприяли репутації SMER як стабільного «резервного варіанту» в часи невизначеності.

4.4 Запит на боротьбу з корупцією та демократію

Окрім звинувачень уряду у недосвідченості та неефективності, важливими напрямками критики коаліції з боку SMER була невідповідність дій уряду демократичним нормам, посягання на права і свободи громадян, а також корумпованість урядових політиків. Цьому дали підстави низка скандалів за участі представників партії «OĽaNO». Зокрема, міністр сільського господарства Самуель Влчан пішов у відставку через скандал із субсидіями компанії, пов'язаної з ним⁷⁸, а високопоставленого чиновника Агентства з аграрних платежів, призначеного для боротьби з корупцією, було заарештовано в рамках розслідування шахрайства⁷⁹.

Предметом критики стали також заходи, прийняті урядом для боротьби з коронавірусом, зокрема введення надзвичайного стану, що обмежував права громадян на зібрання та протести. Опозиційні політики, включаючи членів SMER, очолили протести проти локдауну у 2021 році. Роберт Фіцо був тимчасово затриманий за організацію забороненого протесту проти обов'язкового носіння масок, що було використано політиком, щоб представити себе захисником демократії, оголосивши: «Ось як виглядає демократія в ефірі, пані та панове»⁸⁰. Один з політиків SMER порівняв локдаун з нацистським концентраційним табором⁸¹.

Як уже було згадано, SMER, як і OĽaNO, також були залучені до корупційних скандалів, а також і звинувачені у порушенні демократичних норм, і, як наслідок, втратили значну частину підтримки на виборах 2020-го року. Успіх SMER у 2023 році за рахунок критики уряду може здатися парадоксальним у зв'язку зі звинуваченнями самої SMER в підриві демократичних інституцій і корупції. На підставі аналізу словацького електорату та порівняння з іншими

⁷⁷ “Slovakia Economy Briefing: Economy in 2022 – China-CEE Institute.” China-Cee.eu, 5 May 2022, china-cee.eu/2022/05/05/slovakia-economy-briefing-economy-in-2022.

⁷⁸ Hudec, Michal. “Slovak Agriculture Minister Resigns after EU Funds Controversy.” Euractiv, EURACTIV, 5 May 2023, www.euractiv.com/section/politics/news/slovak-agriculture-minister-resigns-after-eu-funds-controversy/.

⁷⁹ Boffey, Daniel. “Slovakian Anti-Corruption Official Arrested in Corruption Inquiry.” The Guardian, 29 June 2023, www.theguardian.com/world/2023/jun/29/slovakian-anti-corruption-official-arrested-in-corruption-inquiry.

⁸⁰ saudigazette. “Slovakia’s Ex-PM Robert Fico Arrested for Alleged Lockdown Breach.” Saudigazette, Okaz, 17 Dec. 2021 www.saudigazette.com.sa/article/614836/World/Europe/Slovakias-ex-PM-Robert-Fico-arrested-for-alleged-lockdown-breach.

⁸¹ Haughton, T., Cutts, D., & Rybář, M. (2025). A Narrow Path to Victory: Robert Fico, Smer-SD, and the 2023 Elections in Slovakia. *East European Politics and Societies*, 0(0).

країнами можна виділити дві причини, з яких SMER змогла позиціонувати себе як альтернативу дійсному уряду попри власні корупційні скандали.

По-перше, розслідування корупції самої SMER були подані як докази політично упередженої судової системи. Популісти часто подають корупцію як доказ того, що лідер кидає виклик недієздатній системі. Дослідники вказують на «Парадокс корупції», який полягає у виданні авторитарними популістами по всьому світу судових справ чи вироків проти себе за докази недоліків системи, а не за здійснення правосуддя⁸². Прикладами цього феномену у 21-му сторіччі є справи проти Дональда Трампа у США та Сільвіо Берлусконі в Італії, а також ряду популістів у Латинській Америці та Європі⁸³.

Зокрема, в Італії успіх Берлусконі став можливим завдяки втомі, яку італійська ліберальна демократія культивувала серед громадян ще з часів антикорупційної операції «Танджентополі» на початку 1990-х років, коли під час судових процесів, спрямованих проти впливу мафії в правоохоронних органах і політиці, було заарештовано більше 500 політиків⁸⁴. Коли у 2007 році Берлусконі був звинувачений у хабарництві, податковому шахрайстві та зловживанні службовим становищем, це, на думку експертів, мало позитивний вплив на імідж політика, адже конфлікти зі скомпрометованим істеблішментом сприймалися як ознака автентичності та незалежності від системи, а не вини⁸⁵.

В інших країнах популісти використовують подібні почуття відчуження громадян від політики і влади. Незважаючи на численні скандали та судові виклики, Берлусконі постійно зображував себе жертвою політичних переслідувань, стверджуючи, що істеблішмент несправедливо переслідує його, тим самим підтверджуючи свій імідж противника істеблішменту.

Схожої стратегії притримувалася SMER, називаючи розслідування проти партії політично мотивованими нападками та зображаючи себе жертвою партійного зловживання механізмами правосуддя, заявляючи: «...ці судові

⁸² “The Corruption Paradox: How Authoritarian Populists Weaponize the Language of Justice and Democracy—While Undermining Both.” *Democracy & Belonging Forum*, 17 Apr. 2025, www.democracyandbelongingforum.org/forum-blog/the-corruption-paradox-how-authoritarian-populists-weaponize-the-language-of-justice-and-democracywhile-undermining-both.

⁸³ Espinosa, Agustin, et al. “Populism in Peru: Populist Attitudes and Perception of the Populist Offer and Its Relationship with Political Cynicism and Attitudes toward Democracy.” *Frontiers in Psychology*, vol. 13, 20 Dec. 2022, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1070609>.

⁸⁴ Carroll, Rory. “Italy’s Corrupt Elite Are Reborn as Victims in Rewriting of 90s Scandal.” *The Guardian*, The Guardian, 2 Dec. 2000, www.theguardian.com/world/2000/dec/02/rorycarroll.

⁸⁵ McNally, Darragh. “Norms, Corruption, and Voting for Berlusconi.” *Politics & Policy*, vol. 44, no. 5, Oct. 2016, pp. 976–1008, <https://doi.org/10.1111/polp.12173>. Accessed 6 Dec. 2018.

переслідування є політично мотивованими спробами послабити опозицію»⁸⁶. Зокрема Фіцо назвав арешт керівника Словацької інформаційної служби через корупційний скандал, пов'язаний з SMER, «поліцейським переворотом» та заявив, що «...представники уряду, президента і прогресивної частини політичного спектру Словаччини намагаються взяти під контроль усі державні сили»⁸⁷.

Дані опитувань громадської думки свідчать про те, що така риторика була переконливою для значної кількості лояльного електорату: Згідно з опитуванням NMS Market Research, проведеним у грудні 2023 року, хоча майже половина всіх словаків вважала, що новий уряд, сформований SMER, незаконно впливатиме на розслідування корупції, такої думки дотримувалися лише близько 20% виборців партій коаліції SMER⁸⁸.

По-друге, навіть для виборців, що вірили в корумпованість SMER, ефективність уряду могла бути важливішим фактором. Зокрема, роль міг зіграти загальний низький рівень довіри до політиків у Словаччині. Згідно зі звітом Transparency International, індекс сприйняття корупції у Словаччині (54 балів у 2023) є стабільно нижчим за середній показник по регіону (65 балів у 2023), що свідчить про високу суб'єктивну оцінку рівню корупції⁸⁹. У 2023 лише п'ять країн ЄС мали нижчий індекс ніж Словаччина.

Дослідження свідчать про те, що чим менша доступність чесних альтернативних кандидатів, тим меншим стає значення корупції для вибору електорату⁹⁰, а аналіз антикорупційних кампаній у таких країнах, як Албанія та Нігерія⁹¹ засвідчує, що антикорупційна риторика може мати наслідки, протилежні своїм цілям, через падіння довіри до демократичної системи та зниження опору корупції.

⁸⁶ “Thomson, James. “Senior Pro-Russian Faces Criminal Charges as Slovakia Swings Decisively towards NATO.” CEPA, 29 Apr. 2022, cepa.org/article/senior-pro-russian-faces-criminal-charges-as-slovakia-swings-decisively-towards-nato/.

⁸⁷ Otajovicova, Sona Macor. “Slovakia: Scandal Overshadows Pivotal Election.” Dw.com, Deutsche Welle, 6 Sept. 2023, amp.dw.com/en/east-or-west-scandal-overshadows-pivotal-slovak-election/a-66730610.

⁸⁸ “Poll: Close to Half of Slovaks Convinced Fico Cabinet Will Sweep Corruption Cases under the Rug.” Wwww.sme.sk, Spectator, 21 Dec. 2023, spectator.sme.sk/politics-and-society/c/poll-close-to-half-of-slovaks-convinced-fico-cabinet-will-sweep-corruption-cases-under-the-rug.

⁸⁹ Transparency International. “2023 Corruption Perceptions Index Reveals How Eastern Europe and Central Asia Grapple with Corruption amidst Autocracy and Weak Justice Systems.” Transparency.org, 30 Jan. 2024, transparency.am/en/cpi/2023.

⁹⁰ Gehrke, Manoel, et al. “Accountability Deficit: Why Do Citizens Vote for Corrupt Politicians?” U4 Anti-Corruption Resource Centre, 6 Nov. 2023, www.u4.no/blog/accountability-deficit-why-do-citizens-vote-for-corrupt-politicians.

⁹¹ “Message Misunderstood: Why Raising Awareness of Corruption Can Backfire.” U4 Anti-Corruption Resource Centre, 2023, www.u4.no/r/BR2301.

Поєднання популістських тверджень про корумпованість системи та доказів корупції самих популістських лідерів має особливо негативні наслідки, оскільки воно переконує виборців, що боротьба з корупцією неможлива⁹². Той факт, що OĽaNO прийшла до влади на антикорупційній платформі після скандалу навколо Фіцо, а потім сама була звинувачена в корупції, дає можливість припустити, що прихід SMER до влади у 2023 році міг певною мірою бути зумовлений зниженням ролі боротьби з корупцією у громадській свідомості на користь ефективності уряду. На це вказують також опитування електорату: Для більшості виборців SMER значення мали саме лідерство та здатність партії вирішити поточні проблеми, тобто це був електорат, орієнтований на результати, на відміну від, наприклад, електорату «Прогресивної Словаччини», для якого більше значення мала ідеологія⁹³.

Загалом, дослідники вказують на те, що для створення умов, за яких партія SMER-SD змогла повернути собі втрачені голоси, потрібні були значні зміни в політичному ландшафті країни⁹⁴. Такі умови у 2023 були створені реакцією на зовнішньополітичні шоки та крахом коаліції OĽaNO. Події у період з 2020 до 2023 року підвищили запит на стабільність, що проявилось в позитивному відгуку на прямолінійну та конфротаційну риторику та поверненні до знайомих облич. Водночас, SMER трансливала антиестеблїшментські настрої, критикуючи уряд за віддаленість від народу та посягання на політичні свободи.

Таким чином, партії вдалося представити себе одночасно і знайомим виборцям досвідченим політичним актором, і аутсайдером, що протистояв внутрішнім елітам, тобто одночасно втілити запити і на зміни, і на стабільність після криз 2020-2023 років.

Висновки

Аналіз виборів у Словаччині 2023 року засвідчує, що перемога партії SMER-SD спиралася на зростання антиелїтних та євроскептичних настроїв словацького електорату, що, в свою чергу, були результатом недовіри до традиційних політиків та періоду нестабільності у 2020-2023 роках.

⁹² Gehrke, Manoel, et al. "Accountability Deficit: Why Do Citizens Vote for Corrupt Politicians?" U4 Anti-Corruption Resource Centre, 6 Nov. 2023, www.u4.no/blog/accountability-deficit-why-do-citizens-vote-for-corrupt-politicians.

⁹³ Haughton, Tim, et al. "A Narrow Path to Victory: Robert Fico, Smer-SD, and the 2023 Elections in Slovakia." East European Politics and Societies and Cultures, 19 Mar. 2025, <https://doi.org/10.1177/08883254251324191>.

⁹⁴ Ibid

Успіх SMER варто розглядати як результат поєднання об'єктивних та суб'єктивних чинників. До об'єктивних належали суспільне невдоволення діями уряду у 2020–2023 роках, наслідки корупційних скандалів, війна в Україні та пов'язане з нею загострення дискусій про зовнішньополітичний курс країни. До суб'єктивних належали стратегічні рішення самої партії SMER — акцент на націоналістичній та соціально-консервативній риторичі, використання антиелітних гасел, а також мобілізація протестних голосів на свою користь.

Ключову роль у відновленні SMER відіграла комунікаційна стратегія, спрямована насамперед на збереження лояльного «стійкого» електорату та залучення нових виборців, переважно з праворадикального та націоналістичного табору. Партія змогла використати запит на «сильного лідера» та образ Роберта Фіцо як досвідченого політика, здатного забезпечити порядок у кризовій ситуації.

Значний вплив на формування електоральних симпатій справили альтернативні медіа та соціальні мережі. Вони стали каналами поширення дезінформації, теорій змови та антизахідних наративів, які знаходили відгук у частини виборців і підсилювали позиції SMER. Це дозволило партії легітимізувати свої меседжі про змови міжнародних еліт, «зовнішнє управління» Словаччиною та загрози національній ідентичності.

Зовнішня політика та ставлення до ЄС і НАТО стали одним з головних елементів передвиборчої кампанії. SMER вдалося інтегрувати єроскептицизм у ширший популістський дискурс, позиціонуючи себе як силу, що протистоїть "відриву від реальності" західних еліт, і нібито відстоює національні інтереси Словаччини.

Загалом, результати виборів 2023 року були результатом трансформації SMER-SD з класичної соціал-демократичної партії в політичну силу з виразними рисами націоналістичного популізму, орієнтовану на критику західних інституцій та консолідацію консервативного електорату. Це відповідає ширшому процесу в Центрально-Східній Європі, де популістські партії успішно поєднують соціально-економічні меседжі з культурним консерватизмом та антиелітарною риторикою як наслідок відповідного запиту електорату⁹⁵.

Таким чином, вибори у Словаччині 2023 року є не лише локальним прикладом повернення на політичну арену раніше дискредитованої політичної сили, а й

⁹⁵ Aleks Szczerbiak, and Paul Taggart. "Euroscepticism and Anti-Establishment Parties in Europe." *Revue d'Intégration Européenne/Journal of European Integration*, vol. 46, no. 8, 19 Mar. 2024, pp. 1–21, <https://doi.org/10.1080/07036337.2024.2329634>.

показником загальноєвропейського тренду: у періоди криз та нестабільності суспільство є особливо вразливим до риторики популістів, які поєднують страхи, запит на порядок і прагнення до "захисту народу" від еліт.